

ऋ. जमदग्निर्भागवः। मित्रावरुणौ, ५ मित्रावरुणादित्याः, ६ आदित्याः, ७-८ अश्विनौ, ९-१० वायुः, ११-१२ सूर्यः, १३ उषाः सूर्यप्रभा वा, १४ पवमानः, १५-१६ गौः। १-२ प्रगाथः (बृहती सतोबृहती), ३ गायत्री, ४ सतोबृहती, ५-१३ प्रगाथः (विषमा बृहती समा सतोबृहती), १४-१६ त्रिष्टुप्।

ऋधगित्था स मर्त्यः शशमे देवतातये। यो नूनं मित्रावरुणावभिष्टय आचक्रे हव्यदातये॥ ८.१०१.०१

यः। हव्यदातये- हव्यप्रदात्रे। मित्रावरुणौ। अभिष्टये- सदेष्टणायै। आचक्रे- अभिमुखौ करोति।

सः। मर्त्यः- मनुष्यः। देवतातये- यज्ञे। ऋधक्- सत्यम्। इत्था- इत्थम्। शशमे- संस्करोति॥१॥

वर्षिष्ठक्षत्रा उरुचक्षसा नरा राजाना दीर्घश्रुत्तमा।

ता बाहुता न दंसना रथर्यतः साकं सूर्यस्य रश्मिभिः॥ ८.१०१.०२

वर्षिष्ठक्षत्रा- वर्षणधर्मयुक्तक्षत्रियौ। उरुचक्षसा- विस्तीर्णदर्शनयुक्तौ। नरा- नेतारौ। राजाना- स्वामिनौ। दीर्घश्रुत्तमा- अतिशयेन श्रुतिसम्पन्नौ। ता- तौ। बाहुता- भुजौ। न- इव। सूर्यस्य रश्मिभिः- आत्मसूर्यस्य चित्किरणैः। दंसना- शोभनकर्माणि दर्शनानि वा। साकम्। रथर्यतः- प्राप्तः॥२॥

प्र यो वा मित्रावरुणाजिरो दूतो अद्रवत्। अयःशीर्षा मदेरघुः॥ ८.१०१.०३

मित्रावरुणा- हे मित्रावरुणौ। ऋताधिदेवता वरुणः। स्नेहाधिदेवता मित्रः। यः। वाम्- युवाम्।

अजिरः- गमनशीलः। दूतः। अद्रवत्- अभिगच्छति। सः। अयः शीर्षाः- हिरण्यशीर्षाः।

मदेरघुः- सोमे रसे गन्ता भवति॥३॥

न यः सम्पृच्छे न पुनर्हवीतवे न सँवादाय रमते।

तस्मान्नो अद्य समृतेरुष्यतं बाहुभ्यां न उरुष्यतम्॥ ८.१०१.०४

यः । सम्पृच्छे- संप्रश्नाय । न रमते । पुनः । हवीतवे- आह्वानाय । संवादाय- सम्भाषणाय । न रमते । तस्मात्- सामदानाभ्यामरमतः शत्रोः । अद्य- इदानीम् । समृतेः- युद्धात् । नः- अस्मान् । बाहुभ्याम्- भुजाभ्याम् । उरुष्यतम्- रक्षतम् ॥४॥

प्र मित्राय प्रार्यम्णे सचथ्यमृतावसो । वरूथ्यं वरुणे छन्द्यं वचः स्तोत्रं राजसु गायत ॥ ८.१०१.०५
ऋतावसो- सत्यधन हे यजमान । मित्राय- स्नेहाधिदैवताय । अर्यम्णे- सौशील्याधिदैवताय । वरुणे- ऋताधिदैवताय । सचथ्यम्- सेवार्हम् । वरूथ्यम्- श्रेष्ठम् । छन्द्यम्- प्रीणकम् । स्तोत्रम् । वचः । राजसु- स्वामिषु । प्रगायत ॥५॥

ते हिंन्विरे अरुणं जेन्यं वस्वेकं पुत्रं तिसृणाम् ।
ते धामान्यमृता मर्त्यानामदब्धा अभि चक्षते ॥ ८.१०१.०६
ते- अमी । अरुणम्- रोचमानम् । जेन्यम्- जयशीलम् । तिसृणाम्- भूर्भुवःसुवर्लोकानाम् । एकं पुत्रम् । वसु- आच्छादकम् । एकमग्निम् । हिंन्विरे- प्रेरयन्ति । ते । मर्त्यानाम्- मनुष्याणाम् । अमृता धामानि- अमृतसदनानि । अदब्धाः- अहिंस्याः । अभि चक्षते- अभिपश्यन्ति ॥६॥

आ मे वचांस्युद्यता द्युमत्तमानि कर्त्वा । उभा यातं नासत्या सजोषसा प्रति हव्यानि वीतये ॥ ८.१०१.०७
उद्यता- उद्यतानि । द्युमत्तमानि- अतिशयेन दीप्तिमन्ति । कर्त्वा- शोभनकर्माणि । मे- मदीयानि । वचांसि । उभा- उभौ । नासत्या- सत्यस्वरूपौ । सजोषसा- सहृदयौ । हव्यानि वीतये- हव्यस्वीकरणाय । आ यातम्- आगच्छतम् ॥७॥

रातिं यद्वामरक्षसं हवामहे युवाभ्यां वाजिनीवसू ।
प्राचीं होत्रां प्रतिरन्तावितं नरा गृणाना जमदग्निना ॥ ८.१०१.०८
वाजिनीवसू- सम्पद्युक्तौ । वाम्- युवयोः । अरक्षसम्- अक्रूरम् । रातिम्- दानम् । हवामहे- आह्वयामः । प्राचीम्- पुराणीम् । होत्राम्- वाचम् । प्रतिरन्तौ- प्रवर्धयन्तौ । नरा- नेतारौ । जमदग्निना- ज्वलदग्निना । गृणाना- स्तुतौ । इत- आगच्छतम् ॥८॥

आ नो यज्ञं दिविस्पृशं वायो याहि सुमन्मभिः।

अन्तः पवित्र उपरि श्रीणानोऽयं शुक्रो अयामि ते ॥ ८.१०१.०९

वायो- प्राणाधिदैवत । दिविस्पृशम्- नभःस्पर्शकम् । चित्ताकाशस्पर्शकम् । नः- अस्माकम् ।
यज्ञम् । सुमन्मभिः- शोभनमननैः । आ याहि- आगच्छ । पवित्रे- रसोपलब्धिस्थाने भाजने ।
अन्तः । उपरि । श्रीणानः- श्रयमाणः । अयम्- एषः । शुक्रः- शुभ्रः सोमो रसः । ते- त्वदर्थम् ।
अयामि- नियत आसीत् ॥९॥

वेत्यध्वर्युः पथिभी रजिष्ठैः प्रति हव्यानि वीतये।

अधा नियुत्व उभयस्य नः पिब शुचिं सोमं गवाशिरम् ॥ ८.१०१.१०

नियुत्वः- प्राणतुरगसम्पन्न प्राणाधिदैवत वायो । अध्वर्युः- ध्वरविरोधकर्मकामः । रजिष्ठैः-
ऋजुतमैः । पथिभिः- मार्गैः । हव्यानि वीतये- हव्यस्वीकाराय । प्रति वेति- कामयते । अध-
अधुना । उभयस्य- अभ्युदयनिःश्रेयससम्बन्धिनम् । शुचिम्- शुद्धम् । गवाशिरम्- चिद्रश्मियुक्तम् ।
सोमम्- रसम् । नः- अस्माकम् । पिब- अनुभव ॥१०॥

बण्महाँ असि सूर्य बळादित्य महाँ असि।

महस्ते सतो महिमा पनस्यतेऽद्धा देव महाँ असि ॥ ८.१०१.११

बट्- सत्यम् । सूर्य । महान्- महात्मा । असि- भवसि । आदित्य- अखण्डप्रकृतिज । महान् ।
असि । महः- महात्मनः । ते- तव । सतः- सत्यस्य । महिमा । पनस्यते- स्तूयते । अद्धा-
सत्यमेव । देव- द्योतनशील । महान्- महात्मा । असि- भवसि ॥११॥

बट् सूर्य श्रवसा महाँ असि सत्रा देव महाँ असि।

महा देवानामसुर्यः पुरोहितो विभु ज्योतिरदाभ्यम् ॥ ८.१०१.१२

बट्- सत्यम् । सूर्य । श्रवसा- श्रुत्या । महान्- महात्मा । असि- भवसि । सत्रा- सत्यमेव । देव ।
महान् असि । महा- महिम्ना । देवानाम्- देवतानाम् । असुर्यः- प्राणदः । पुरोहितः- पुरतो निहितः ।
तव ज्योतिः । अदाभ्यम्- अहिंस्यम् । विभु- व्याप्तम् ॥१२॥

इयं या नीच्यर्किणी रूपा रोहिण्या कृता । चित्रेव प्रत्यदर्श्यायत्यन्तर्दशसु बाहुषु ॥ ८.१०१.१३

इयम्- एषा । या । नीची- अवाङ्मुखी । अर्किणी- पूज्या । रूपा- रूपिणी । रोहिण्या- प्रकाशवती ।
उषाः । कृता । आयती- विस्तारपूर्णा । दशसु । बाहुषु- बाहूपलक्षितदिक्षु । अन्तः । चित्रेव ।
प्रत्यदर्शि- दृष्टा ॥१३॥

प्रजा ह तिस्रो अत्यायमीयुर्न्या अर्कमभितौ विविश्रे ।

बृहद्ध तस्थौ भुवनेष्वन्तः पवमानो हरित आ विवेश ॥ ८.१०१.१४

तिस्रः प्रजाः- दैत्या दस्यवः पणयः स्युः । दैत्याः कुटिलदृशः । दो अवखण्डने । दस्यवश्चोराः । दसु
उपक्षये । पणयो लोभिनः । । अत्यायमीयुः- दूरं गताः । अन्याः । अर्क- पूज्यम् । अभितः ।
विविश्रे- निविष्टाः । भुवनेषु- लोकेषु । अन्तः- मध्ये । बृहत्- महान् । तस्थौ- सूर्यस्तिष्ठति ।
पवमानः- शोधकः । हरितः- आकर्षकः । आ विवेश- रश्मिभिर्लोकमाविवेश । आध्यात्मिके
आत्मसूर्यः भुवनेष्वन्तर्गतः ॥१४॥

माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः ।

प्र नु वोचं चिकितुषे जनाय मा गामनागामदिति वधिष्ट ॥ ८.१०१.१५

रुद्राणाम्- मरुतां प्राणविशेषाणाम् । माता- जननी । वसूनाम्- आच्छादकानां देवानाम् । दुहिता-
पुत्री । आदित्यानाम्- अखण्डप्रकृतिजानां देवानाम् । स्वसा- भगिनी । अमृतस्य नाभिः । चिकितुषे-
प्रज्ञावते । जनाय । प्र- प्रकर्षेण । वोचम्- वदामि । अनागाम्- पापरहिताम् । गाम्- धेनुम् ।
अदितिम्- प्रकृतिं पृथिवीं वा । मा । वधिष्ट- हिंसी ॥१५॥

वचोविदं वाचमुदीरयन्तीं विश्वाभिर्धीभिरुपतिष्ठमानाम्।

देवी देवेभ्यः पर्येयुषीं गामा मावृक्त मर्त्यो दभ्रचेताः ॥ ८.१०१.१६

वचोविदम्- वाग्विदम्। वाचम्- मन्त्रम्। उदीरयन्तीम्। विश्वाभिः- सर्वाभिः। धीभिः।

उपतिष्ठमानाम्- उपास्यमानाम्। देवीम्- देवताम्। देवेभ्यः। मा- माम्। पर्येयुषीम्-

अवगच्छन्तीम्। गाम्- धेनुमदितिमखण्डप्रकृतिं पृथिवीम्। दभ्रचेताः- अल्पबुद्धिः। मर्त्यः-

मनुष्यः। आ अवृक्त- आवर्जयति हिनस्ति ॥१६॥

Dr. Rangraha